

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében

V.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830), a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849), a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867) az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan

I.

A karlócai (Karlovci) béke (1699. január 26.) után Erdély Habsburg uralom alá jutott, de a társadalom bármely rétegében az ország jövőjéről gondolkodók egyaránt látták, hogy ez az állapot Magyarország és Erdély teljes beolvasztásának veszélyeit rejti magában, elvész a korabeli értelemben vett nemzet, elvész a jövő. Dokumentumok sokasága tanúsíthatja, hogy Erdély lakói, magyarok, szászok és románok úgy vélték, jövőjüket az önálló fejedelemség keretei között látják biztosíthatónak. Bár az 1690-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* szavatolta a gazdasági önrendelkezést, a művelődési intézmények sérthetlenségét, s a nemzetközi béketervezetekbe is Erdély szabadságai fontos fejezetként kerültek be. 1683-tól Erdély török, tatár, német, magyar hadak átvonulási, majd szállásterülete, és harcok színhelye.

„Sine nobis, de nobis”, nélkülünk döntöttek, rólunk fogalmazta meg II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) a világ népeihez intézett, 1704 elején kiadott, de antedatáltan 1703. június 7-ére, a Rákóczi-szabadságharc kezdetének időpontjára keltezett manifesztumában azt a tényt, hogy a Habsburg és az oszmán hatalom a magyarok diplomáciai képviselője nélkül határozott Magyarországról.

A tiszaháti paraszti-közneemesi szervezkedés megismerése után Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós a németek elleni harc zászlaját bontotta ki. A zászlók felirata: *Cum Deo pro patria et libertate* (Az Istennel a hazáért s a szabadságért) — még latinul. Szeptemberre a kurucok elfoglalták Sárospatakot és visszaállították a református főiskolát. 1705. május 30-án megjelent a Rákóczi alapította első magyar hírlap, a *Mercurius Hungaricus* (később *Mercurius Veridicus*) első száma még latinul.

A történelmi események anyanyelvi vetülete, irodalmi vonatkozása a kuruc költészet megszületése, kibontakozása, beépülése a magyar irodalomtörténetbe és anyanyelvi oktatásunkba. A kuruc költészet, világi költemények, búcsúztató, dicsőítő énekek, gúnyversek, köszöntők, bujdosó énekek, tanítóversek stb. összessége, melyek kézíratos másolatokban terjedtek, de szóban is. No nem az iskolákban, hanem a magukat kurucnak nevező énekesek, dalszerzők tevékenysége nyomán, akik vagy *Thököly Imre* (1657–1705) oldalán küzdöttek vagy a *Wesselényi Ferenc* (1605–1667) összeesküvés vádlottjaiként, vagy éppen szélnek eresztett végvári — Koháry István (1649–1731) szavaival „hajdukatonákként” várták a számukra kedvezőbb időt...

Anyanyelvű költészetünk eddigi eredményeihez Balassi, Zrínyi, Gyöngyösi, Petróczy Kata műveihez mérve e korai költészet színvonala gyengébb, mégis bizonyítéka egy országos méretű versszerzési kedvnek és gyakorlatnak. A kézíratos énekeskönyvekbe másolt névtelen versekből arra következtethetünk, hogy a XVII. században több száz ismeretlen költő élt és működött Magyarországon, s ennyi vers között akad igazi remekelés is. Eredményes volt tehát az írni-olvasni tanítás, a művelődés terjesztése, anyanyelvoktatásunk gazdagodó, szélesedő vonulatára gondolva.

A korai kuruc költészet termékei közül a *Papvilág Magyarországon* (1671) című Zrínyi Miklós érveit formálta verssé: a papok beavatkoznak a politikába. A *Porvió-ének* (1697) mellett a *Mit búsulessz, kenyeres...* kezdetű Ady Endre ihletőjévé vált, a szélnek eresztett, szinte már koldussá hanyatlott végvári katona panaszkodását hitelesíti: „Rongyos az dolmányom, ki van az oldalom, / Az sok folttul ugyan nehéz az nadrágom, ... Kenyerem, pecsenyém igen szükön vagyon...” de „Fölnyílik az idő majd az gyenge fűre / Hova két szemünk lát, oda megyünk ketten...” Ezeket a szegénylegényeket riasztotta talpra *Tokaji Ferenc* (?–1709), ezek csatlakoztak *Esze Tamás* (1666–1708) vezetésével Rákóczi Ferenc zászlaja alá (Nemeskürty István, 1983. 267.).

S „az idő” eljön, az immár három évtizedes, ha ugyan nem régibb múltra visszatekintő anonim, kézíratos költészet újabb színekkel gazdagodott. Gyakoribbak a konkrét hadieseményekre utaló tudósító-tájékoztató, s egyben agitációs-buzdító verses kiáltványok: *Magyarország, Erdély, hallj új hírt* (1705). S a győztes csaták után felbukkannak a diadal örömet sugárzó tábortáncdalok is: Erdélyi hajdútánc, amelyben a székelyföldi falujába hazatért kuruc katona meséli el, hol, merre járt. „Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő / Gyönyörű folyása, / Nyárad vize, kedves íze, / Rózsa az illatja...”, hasonlatok, metaforák sora az „édes lakóföldem” iránti szeretetét, az „édes szép szerelmem” iránti szeretetét fogalmazza meg.

A legnépszerűbb kuruc nóta egy győzelmi táncdal, a *Csínom Palkó* (1705?), amely a daliás vitézzé vált hajdani szegénylegény féktelen, szilaj jókedvét szólatlatta meg. „Szabott dolmányt” visel, van „aranyos szablyája”, „karmazsin csizmája”, s a „hitvány lova” helyett „futó paripát” kapott, s a „selymes lóding”-ját

(tölténytáska) valószínű valamelyik lány varrta, hiszen a tábort asszonyok-lányok is kísérték, főztek-mostak a férfiakra, sebeket kötöztek, sebesülteket ápoltak, sokkukkal a gyerekek raja is ott volt. „Menjen táncba ki-ki köztünk az ő jegyesével!” felszólításban a valószínűleg ott levő kedvesét hívta. A szép, lelkesítő ének végén — bizonyára addig is fogyott a bor — a köznemesi-katonai lóláb is kibukkan a nótából, még ezzel a látszólag apolitikus verssel is bizonyítva, hogy miféle osztályellentétek mérgezték a kuruc táborok légkörét, a katona és a jobbágy egymást ellenségnek tekintette, s talán ez is hozzájárult a Rákóczi vezette szabadságharc bukásához (Nemeskürty István, 1983. 277.).

Ma már irodalomtörténetünk szerves része a kuruc költészet, ezt a dalt is szívesen énekeljük magyaróráinkon, s megemlítjük történelmi vonatkozásait is, hiszen megszólaltak a jobbágy származású vagy a jobbágysággal rokonszenvező szegénylegény-katonák is: *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* (1706). Korunkban Ady Endre érezte meg, hogy a kuruc szabadságharc milyen csapdává változott: „Eddig verekedtünk / S csak mi verekedtünk: / Nemes urak fognak most már / Pártot-ütni, verekedni, / Szegény mihelyettünk” (Két kuruc beszélget: Tyukodi pajtásom...) (Nemeskürty István, 1980. 278.).

A kuruc keserűség sokáig élt a szívekben, a század derekán keletkezik a Rákóczi-nóta, amit majd a '48-as forradalom küszöbén visz világhírré cigányzenészek előadását hallva *Liszt Ferenc* és *Hector Berlioz*. A ránk maradt feljegyzés 1751-ből való, címe: *Magyar ének vagy Rákóczi-mars*. „Jaj régi szép magyar nép, / Az ellenség téged mikép / Szaggat és tép! / Mire jutott állapotod, / Romlandó cserép? / Valál olyan szép, / Magyar nép! / De a sasnak körme között / Fonynyadsz, mint a lép...” (Nemeskürty István, 1983. 293.). Diákjaim kedvenc olvasmányaként említem a kuruc korról szóló, Passuth László *Sasnak körme között* című regényét, melyet annak idején magam is sokszor olvastam.

Az ezerhétszázad első felében szorgosan másolják előző korok mestereit, igen kedvelték előző századok széphistóriáit. Emlékezzünk, hogy az *Árgirus széphistória* is XVIII. századi nyomtatásban maradt ránk. A gyermek Vörösmarty, Arany, Petőfi még falták ezeket a kiadványokat, ezekből a gyermekkori olvasmányélményekből született a *Csongor és Tünde*, a *Toldi*, a *János vitéz*... (Nemeskürty István, 1983. 291.)

Prózai szövegek, adomák, tréfák, kurta novellák is terjedtek kéziratos másolatban. Ezek legnevezetesebbike *Hermányi Dienes József* (1669–1763) torockó-szentgyörgyi, majd enyedi református lelkész *Nagyenyedi Demokritusa* (1759–1762). Remélem, mai torockói és enyedi diákjaink is olvassák ezt a teljes szövegében csak 1960-ban megjelent munkát.

1686-ban másfél század után végre lekerült a félhold Buda várának tornyaitól, a Habsburg kézen maradt „királyi Magyarországra” és Erdélybe is megindul a bevándorlás, bár a felszabadító háború még évekig tart, a kuruc csaták nyomán újabb települések pusztultak el, iskolák, iskolások is, pestis tizedelte a lakosságot, s az egykori török területekre szlovákok, ruszinok, románok telepednek. A pász-

torkodók birtokukba vették az elhagyott tűzhelyeket. A románok többségre jutottak Erdélyben, a Bánságban, a Dunántúlon szlávok, főleg szerbek találtak ott-honra. Szervezett telepítésekkel, németekkel gyarapodott az ország lakossága. A bécsi udvar pátensek kihirdetésével biztatta az áttelepülésre, főleg a katolikusokat. A szállongó hírek szerint Magyarországon a rozs elvetett magjából búza sarjad s a szőlővesszőn arany terem (Glatz Ferenc szerk., 1989. 110-111.). 1712-től *Károlyi Sándor*, aki a szatmári békét az uralkodóval megkötötte, s nagy birtokokat kapott, sváb parasztokat telepített Szatmár megyei birtokára: „... a magam java, de a közjó érdekében is szorgalmasan és minden erővel azon fáradozom, hogy svábokkal..., a lakossághiányt legalább részben kiegyenlítssem, a közterhek ellátásáról gondoskodjam, és ami a legfőbb dolog: a katolikus vallás is inkább gyarapodhassék” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 117.). Az 1720-as évektől felgyorsulnak a telepítések (főleg németek), amelyekben tevékeny szerepet vállaltak magyarországi főúri családok, pl. Károlyiak, Esterházyak, Zichyek, Bajzáthok, Harruckernek, Rostyak, Rádayak. Rajtuk kívül németeket telepítettek a jezsuita és pálos rendek, a Magyar Királyi Kamara és a Haditanács is (Glatz Ferenc szerk., 1983. 118.).

Az Erdély társadalmi szerkezetére jellemző középrend tömegeit magyarok, szászok és románok alkották. A fiatal, katonáskodó szabad rétegek székelyek, armások, puskások, boérok nagy többségben ugyancsak magyarok, de például Fogaras környékén számottevő a románok csoportja. A polgárság, a középrend derékhada szász és magyar. De örmények, törökök (mohamedánok) is élnek, a magyar értelmiség papok, tanárok, orvosok, tanítók, deákok, gazdatisztek középrendűek, a román értelmiséget a papság és az iskolák tanítói alkották. Az alsó rendben magyarok, románok éltek (Köpeczi Béla, 1993. 340.). A történeti források alapján nehéz számszerű képet adni arról, hogy a töröktől visszafoglalt területeken, emberfeletti nehézségei között is, magyar, német, román, szlovák, rutén, délszláv és más népek megfeszített munkája nyomán milyen eredménnyel ment végbe az új honfoglalás. Ám tény, hogy Magyarország lakosságának a száma 1790-ig több mint kétszerezésére, mintegy 10 millióra gyarapodott (Glatz Ferenc szerk., 1989. 115.).

Ám mindez az oktatás s ezen belül az anyanyelvoktatás így a nemzetiségi anyanyelvi oktatás számára is új és új feladatokat hozott, amelyeket az államhatalomnak nem mindig sikerült megnyugtatóan megoldani. Ebben a korban születtek és ettől a kortól kezdve léteznek s erősödnek az anyanyelvi oktatás problémái, tovább él a kétnyelvűség, folytatódik az államnyelv kialakulása körüli herce-hurca, s azok a későbbi problémák, amelyek pl. Erdélyben a mai korban is léteznek.

Az 1770-es évek elején robbanásszerűen jelent meg az új gondolatvilág, az új kultúra, a nemzetek feletti *illuminista eszme*. Az erdélyi szellem, az ország történetében nem először s nem utoljára, jócskán előbbre tart, mint ami a nyomorúságos gazdasági-társadalmi valóságból következne. Együtt jelenik meg a nemzetek feletti eszme illuminista eszmeköre és a nemzeti kultúrák hirtelen új lendülete, a polgári kultúrák megalapozása (Köpeczi Béla szerk., 1993. 384.).

„*Sapere aude!*” (Merj gondolkozni!) — tanácsolta még az ókorban *Horatius*, s a XVIII., a fény (sicle des lumières) századában indult mozgalom, a felvilágosodás hívei ennek a gondolatnak a nyomán szerették volna az emberiséget, a fiatalokat is átvezetni oktatni, nevelni — a világosság birodalmába. A tanácsot megtoldották a „*Cogito, ergo sum*” (Gondolkodom, tehát vagyok), azóta szállóigévé vált mondattal.

Szabadkőművesség és természettudományok: ezek voltak a felvilágosodás nemzetek fölötti, a különböző csoportokat együtt tartó, egyfelé vezérlő erői. Felvilágosodás és nemzeti eszmélés, de a politikai élet lehetőségei igen szűkek, országgyűlés 1761-től 29 évig nincsen, más országos fórum még kevésbé. A nemzeti eszmélés területe az egyes nemzeti kultúrák fellendülése.

A legelőnyösebb helyzetben a szászok vannak, a szász kultúra erősödésének jele az olvasás szerveződése. A *Bruckenthal-gyűjtemény* egyben *közkönyvtár* is. 1782-ben nyílik meg Szebenben az első közkönyvtár, olvasástársaság alakul, s megjelenik az időszaki sajtó.

Az iskolázott erdélyi magyar (dolgozatomban most már számolhatunk ezzel az egyre gyarapodó csoporttal), ha írásra szánta magát, egészen más fogódzási lehetőségeket talált. Az előző jó félszázad erdélyi magyar irodalma csak egyetlen igazi nagyságot produkált, Mikes Kelemen, aki a törökországi Rodostóban, számkivetésben fiktív leveleket írt, az asztalfióknak, mert műve csak 1794-ben vált ismertté, olvasott irodalomná, s egyben századok patriotizmusának ihletőjévé. (Olvasmányként még később jelentkezik a tankönyvekben.) Az otthoniak is majdnem kivétel nélkül memoár- vagy naplóiírók. A korábban oly nagy értékeket produkáló erdélyi memoárirodalom „hattyúdala” Bethlen Kata önéletírása, aki védőszárnyai alá vette Bod Pétert.

Furcsa játéka a történelemnek, hogy a XVIII. századi erdélyi magyar irodalom Rodostóban és Bécsben születik. A felvilágosodás irodalmának úttörői a *testőrírók*. *Mária Terézia* (Habsburg) (1717–1780) hozta létre a magyar nemesi testőrséget, amelyben erdélyi nemesifjak is szolgáltak, s amelyből a kor magyar kultúrájának egy időre legfontosabb műhelye lesz. A vezéralak, *Bessenyei György* (1747–1811) mellett másodikként egy erdélyit tart számon a magyar irodalomtudomány: *Barcsay Ábrahámot* (1742–1806), a Piskin (Simeria) született testőrírót, akinél a magyar lírában senki sem énekelt többet a béke áldásáról mint az emberi szabadság feltételéről (*Gondolatok a békéről* — 1781) (Köpeczi Béla szerk., 1993. 387).

A három erdélyi nemzetiség közül a románság volt a legelőnytelenebb helyzetben a felvilágosodás megerősödésekor. Annál tiszteletreméltóbb az a teljesítmény, amit fel tud mutatni. (Úgy gondolom, hogy anyanyelvoktatásunk történetének része ez is). Az erdélyi román kultúra nem bonthat ki szépirodalmi virágokat, soron levő feladata a román nemzeti tudat kialakítása. Az 1711 utáni fél évszázadban Erdély görög egyesült egyháza mellett létezett a brassói ortodox góc, mely püspök nélkül is megtalálta védelmezőit a karlócai szerb ortodox érsek személyében, s az Orosz Birodalom és a két román fejedelemség ortodox egyházai is támogatták erdélyi hittest-

véreiket. Az unitus egyház fiataljai a hazai jezsuita kollégiumokat látogathatták, tanulhattak Nagyszombaton, Bécsben és a római *Collegium de propaganda fide*ben is. Az unitus egyháznak politikai rangot is adott a kormányzat. Püspökeiket: Ioan Patakit és Inochentie Micu-Kleint bárói rangra emelte. *Inochentie Micu-Klein* (1692–1768) 1729-ben lépett egyházfői tisztébe, s papsága, egyháza érdekében nagyarányú tevékenységbe kezdett. Megnyilatkozásaiban a dákoromán, a római kontinuitás történeti koncepcióját vallotta, s az erdélyi románoknak a három natio rendszerébe negyediként való besorolását is kérte. Még zsinatot is összehívott Balázsfalvára, amelyen a kléruson kívül román világiak (nemesek és jobbágyok) is részt vettek, még ortodoxok is. Az előőrs tovább ment, mint ahová a derékhad legbátrabb elemei is követni mernék. Micu Klein a bécsi vizsgálat elől Rómába menekült, utódai óvatosabban hangoztatták követeléseiket, s a római katolikus mintát követve Balázsfalvát fokozatosan fontos szellemi központtá fejlesztették. Az elakadt folyamatot a XVIII. század végi erdélyi román kultúra legjelentősebb alakjai, a híres triász tagjai, *Samuil Micu-Klein* (1745–1806), *Gheorghe Șincai* (1755–1816) és *Petru Maior* (1761–1821) e téren alkotnak jelentőset. Erdélyben, Bécsben és Rómában nevelkedtek, polihisztor egyéniségek a XVIII. század enciklopédista igényeinek megfelelően. Samuil Micu-Klein és Gheorghe Șincai együtt adták ki az *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (1780) című művet, benne a román nyelv latin eredetét vallották. Gheorghe Șincai, a felvilágosult abszolutizmus iskolaügyi programjának keretében az erdélyi unitus népoktatás felügyelőjeként sok népiskolát szervezett, román ábécékönyvet írt a balázsfalvi román iskola számára latin, magyar, német és román nyelven, majd csak román nyelvű ábécét. Szinte egész életén keresztül írta történeti-összefoglaló művét, a *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (1853) című munkáját. Szintén történelmi munka *Petru Maior Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* (1812), mely a magyar honfoglalásig tárgyalta Erdély történetét, a kor oknyomozó szemléletének megfelelően. A munka az elkövetkező nemzedék bibliája lett a Kárpátokon innen és túl. Az erdélyi román ortodox értelmiség klasszikus alakja a brassói esperes, *Dimitrie Eustatievici*, aki 1757-ben román nyelvtant írt, II. József alatt az erdélyi ortodox iskola tanfelügyelője volt, megszervezte azokat a hathetes tanítóképző tanfolyamokat, amelyek a pedagógushiányt hivatottak ideiglenesen áthidalni (Köpeczi Béla szerk., 1993. 388.).

Erdély politikai életében 1770-1771 táján váltak érezhetővé a felvilágosult abszolutizmus törekvései. A Pragmatica Sanctio elvének megfelelően Erdélyt külön kormányozták a birodalmon belül. Még 1712-ben helyreállították a Guberniumot, megindul egy rekatolizációs folyamat, mely érdemi, kulturális eredményeket is hozott, emelkedett a közép- és a felsőoktatás szintje. A központi kormányzat fokozott ellenőrzése alá vonta a katolikus egyházat, megszüntette, vagy legalább korlátozta tisztségviselőinek világi pozícióit, pl. a katolikus püspök elvesztette jogát a Guberniumban való elnöklésre. Az államhatalom mélyen belenyúlt az egyház életébe, ellenőrzése alá vonta az iskolákat.

A protestáns védekezés az iskolák fenntartására irányult. Megérkezett a korai német felvilágosodás hulláma, a *pietizmus*, hozták a főleg Halléból hazaérkező diákok, pl. *Husztly András*, református professzor megteremtette a kolozsvári kollégiumban a jogi és politikai tudományok tanítását, lényegesen hozzájárult a *finnugor nyelvészet* megalapításához. A természettudományos oktatás úttörője, *Vásárbellyi Tőke István* a nagyenyedi kollégiumban bevezette a *kísérleti fizika* oktatását. Elismerésre méltó a kolozsvári unitárius kollégium teljesítménye az oktatás modernizálásában, *Szent-Ábrahámi Mihály* a jog és a földrajz oktatását kezdte meg, majd az 1718 után újjászervezett kollégiumban kísérleti és eklektikus fizikát tanított. A kolozsvári jezsuita akadémián a világhírű emelkedő csillagász, *Hell Miksa* matematikát oktatott, otthonában obszervatóriumot, fizika szertárt rendezett be. A korszak legjelentősebb erdélyi tudósa *Bod Péter* (1712–1796), református falusi lelkész, aki a magyar kultúra történetébe irodalom- és kultúrtörténeti munkásságával került, megírta az első magyar irodalmi lexikont, a *Magyar Athenast* (1767-ben adták ki), az egész magyar irodalomtörténet első rendszeres összefoglalását. Apáczai Csere János kezdeményezése óta első hirdetője a magyar akadémia gondolatának, 1756-ban javasolta egy magyarországi és erdélyi tagokból álló „*irodalmi társaság*” létrehozását s egyben a nyelv tudatos művelését is, jó magyar nyelvtan szerkesztését. 1760-ban már kifejezetten „*tudós emberekből álló magyar társaság*” létrehozását sürgeti, „a magyar nyelv ébresztésére, mint más nemzeteknél vagyon”. Azzal, amiben szelleme a legmerészebben szárnyalt, már a *felvilágosodás* kezdődik (Köpeczi Béla szerk., 1993. 377.).

Az 1760-as évek második felében Nyugat-Európában az anyanyelvoktatásra is kihatóan terjed el az ún. *normarendszer* (*methodus normalis* = normális módszer), amely tulajdonképpen egy oktatási technika. Ez öt alapvető didaktikai elemből (cselekvésből) állt:

1. „osztálytanítás” vagy „együtt tanulás”, a tanító egyidőben az egész osztállyal foglalkozik fennhangon való közös „karban” mondatással és nem külön egy-egy tanulóval;

2. „együtt olvasás” a tankönyvből (kórusban);

3. „kezdőbetűs módszer”, a tanító a könyv nélkül megtanulandó mondatok egyes szavainak kezdőbetűit felírta a táblára, s ezek alapján kellett a tanulóknak emlékezetükbe vésniük az anyagot;

4. „táblázatos módszer”, a tanulók az ismereteket a tankönyv táblázatai alapján memorizálták;

5. „katekizáló módszer”, az egész osztályhoz intézett kérdés-felelet („kérdve kifejtő”) formában történő tanítás-tanulás.

Ausztriában 1771-től létesítettek a népoktatás korszerűsítését célzó első normaiskolákat (*Normal Schule* norma iskola, normális iskola). Erdélyben, 1772-ben a nagyszebeni árvaház fiúiskolájában és az Orsolya-rendi apácák leányiskolaiban kezdték alkalmazni az új módszert. 1775-ben Temesváron, a Temesi Bánság tanítóképző tagozatos normaiskolája 1845-ig működött német nyelven. A norma-

iskola tanítóképző tagozatának hivatalos neve: „schola praeparandarum ad magisteria” = az iskolamesterségre készülők iskolája. A XIX. század első felétől: preparandia (tanítóképző intézet), tanulója: prepa (tanítójelölt) (Szabó K. Attila. 2004. 2. 102-110. és 2008. 3-4. 124.).

1774. május 1-jén jelent meg az *Allgemeine Schulordnung* (Általános Iskolai Rend) hivatalos rendelkezés a népiskolák számára. (Szerzője Ignaz Johann Felbiger, sziléziai [Sagan] apát). A rendelkezéstől az egész népoktatás egységét és egyenlőségét várta a bécsi kormány. Erdélyben, Nagyszebenben és Kolozsváron nyílt ilyen normális iskola, később Zalatnán, Brassóban, Medgyesen, Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, Udvarhelyen, Fogarason és Balázsfalván. Gondoskodtak a tankönyvek magyar és román nyelvre fordításáról, de magyar nyelvi oktatásról is. Fináczy Ernő (1927. 352.) szerint „a módszer általánossá tétele legalább közvetve a német nyelv terjesztésének az útját egyengette”.

A bécsi kormány rendelkezése Erdélyben is erős ellenállásba ütközött. Ennek a németesítő politikának a kivédésére és egyben a konfliktushelyzet feloldására készült a *Ratio Educationis Totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Proventias eidem adnexas*. — A nevelés és az egész oktatásügy rendszabálya Magyarországon és kapcsolt tartományokban (1777), amely az *I. Ratio Educationis* néven vált ismertté. Szerzői: Ürményi József, a magyar udvari kancellária tanácsosa, Tertszyánszky Dániel udvari levéltáros, Kollár Ádám udvari könyvtáros és Makó Pál volt jezsuita, akik kompromisszumos megoldással a királyi fenségjogot hangoztatva, de a végrehajtást az ország politikai hatóságaira kívánták bízni „őseink bölcs előrelátására” hivatkozva. A Ratio új művelődési eszményt állított fel, s ezzel a szellemi haladás folyamatát indította meg. (A korábbi évszázadok során több olyan magyar törvénycikk látott napvilágot, amely az oktatást a királyi felügyelet alá vonta, ilyen „*Suprema Inspectio*” az 1548. VI., VII., XII., az 1550. XIX., az 1715. XXIV. és az 1723. LXX. Törvénycikk.) (Szabó K. Attila. 2008. 3-4. 123.).

A Ratio előírásai a népiskolák számára előírta, hogy az oktatás valamely nemzet anyanyelvén folyjon, szemben a gimnázium latin nyelvűségével, előirányozta az anyanyelvű írásoktatást, a helyesírás és a szépírás oktatását, főleg a falusi népiskolákban, a kisebb városi, a nagyobb városi népiskolák számára a német nyelv tanítását tette kötelezővé.

Mivel a Ratio nem volt törvény, csak királyi rendelet, a protestáns felekezetek, a korábban megszerzett autonómiájukra hivatkozva nem fogadták el az előírásait.

Mária Terézia (1717–1780) centralizáló politikáját II. József (Habsburg-Lotharingiai) (1741–1790) folytatta, 1781-ben a *Norma Regia pro scolis magni principatus Transilvaniae* rendeletével szabályozta az erdélyi alsó- és középfokú oktatást. A Gubernium s újonnan létrehozott tanügyi bizottsága, a *Commissio Litteraria* lett az iskolaügy országos irányítója. Az egységes oktatási rendszernek minden felekezet iskoláira érvényesnek kellett lennie. Hatéves kortól általános tankötelezettség lépett érvénybe, középiskolába csak azok járhattak, akiknek a képesség mellett megfelelő anyagi bázisuk is volt, vagyis az oktatásért fizetni kellett. Az egy tanító vezette négy

elemi után három (grammatikai, poetikai és retorikai) osztályt működtető gimnázium következett, s minden osztályt egy-egy tanár oktatott. Erdélyben ezt a rendelkezést is fenntartásokkal fogadták, a katolikus, de a protestáns felekezetek is, az önrendelkezési jogok csorbítását látták benne, igyekeztek az adott viszonyok és lehetőségek között érvényesíteni a magyar nemzeti érdekeket, törekvéseket. Így az 1776-ban megalakult *Erdélyi Római Katolikus Státus*, az erdélyi katolikus iskolák ügyeit intéző önkormányzati szerve (Köpeczi Béla szerk., 1993. 390.). Az Erdélyi Egyházmegye (ma Gyulaféhérvári Főegyházmegye) ezeréves történetének, a római katolikus egyház példa nélkül álló kuriózuma, az erdélyi katolikus autonómia, civilszerződés formájában alakult ki és évszázadokon át szívósan védte a különböző történelmi körülmények között hátrányt szenvedő katolikus érdekeket, szervezte a katolikus felekezeti oktatást. A Státus által képviselt katolikus egyházi ügy támogatása érdekében a történelem folyamán a különböző alapítók által adományozott, megszámlálhatatlan kegyes alapítvány, nyolc, egymástól céljában és a vagyon kezelésében jól szétválasztható alapban tömörült: vallás-, ösztöndíj-tanulmányi, elemi iskolai, Teréz-árvaházi, tisztviselői nyugdíj, tanári nyugdíj- és biztosítási alap. Ez a hatalmas vagyon (oktatási intézmények, erdőgazdálkodás, gazdasági uradalmak — pl. a kolozsmonostori —, kolozsvári bérházak), 1948-ban a román állam kezébe került. Visszaigénylése ma is folyamatban van... A Státus-vagyon visszaigénylése nem öncélú, az alapítók szándékának megfelelően kell felhasználásra kerülnie. Az alapok legtehetősebbjeinek, a Tanulmány- és az Ösztöndíj-alapoknak a célja a gimnáziumokban és a többi, kisebb iskolákban történő felekezeti oktatással, az ezek mellett alapított kollégiumok fenntartásával, a felekezeti oktatók fizetésének kiegészítésével valósult meg. Az Elemi iskolai alap a felekezeti oktatást szolgálta, és ennek feltámasztására lenne fordítandó (Holló László: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus* — előadás, *Szabadság*. 2009. január 31. 12.)

A II. József bevezette reformok — úrbér, törvényhatóság, Erdély új, 11 megyére való beosztása, bíraskodás stb. — közül az 1784. május 11-iki rendelete volt akkor és azóta is a legvitatottabb, a Habsburg-birodalmat egységesítő célból a német nyelvet kívánta bevezetni, a németet államnyelvvé tenni. Rendelkezését az a szándék szülte, hogy a birodalom egységesítése érdekében a latin nyelv nem lenne alkalmas a közös hivatalos nyelv szerepére. A birodalom központi kormányzatában egyre erősebben hódított teret a német hivatalos nyelv, kézenfekvőnek tűnt, hogy ez váltsa fel a latint a magyarországi és erdélyi hatósági gyakorlatban is. Erdély lakosságából azonban csak kb. 12-15 % volt német nemzetiségű, ennél jóval több a magyar, az abszolút többség pedig a román. A legkisebb nemzetiség nyelvét hivatalosként bevezetni olyan megoldási forma volt, amelyért még a szászok sem lelkesedtek. A rendelet az oktatást is érintette, mert pl. 1784 őszétől nem volt középiskolába felvehető olyan tanuló, aki nem bizonyította, hogy olvas és ír németül. Szélesebb körben, a Gubernium kéthasábosan, német és magyar szöveggel adta ki rendeleteit (a magyar helyett néha latin szöveggel), s az alsóbb hatóságoknál komoly nehézséget okozhatott a német nyelv bevezetése.

A rendelet maradandó hatása végül is csak az erdélyi magyar nacionalizmus komoly megerősödése volt. A magyarok idegenek lettek hazájukban, a nyelv változását a szabadságjogok elvesztése követi (Köpeczi Béla szerk., 1989. 395). II. József nem gondolhatta, hogy a nyelvkérdés ennyire összekapcsolódik az emberi jogokkal és a méltósággal. Gondoljuk el, hogy a felvilágosodás anyanyelvi kultúrát szorgalmazó eszméi már szárba szökkennek, s Herdernek a magyar nyelv kipusztulásáról vallott borús jóslata mellé ez a rendelet... (Balázs Géza. 1996. 2.). II. József összbirodalmat szervező politikájának kudarcát nem taktikai hibák okozták, hanem a birodalom országainak eltérő gazdasági fejlettsége, egymással össze nem egyeztethető politikai felépítése, sajátos történelmi tradíciói (többek között az oktatásban meglévő sokféle nemzetiségi nyelv megléte is — tenném hozzá).

Az 1867. évi kiegyezés csak meghosszabbította a birodalom életét, de az anynyira különböző részekből összeállt országokat végül nem lehetett együtt tartani. A dinasztia ezzel a feladattal négyszáz év alatt sem boldogult, a kudarc azt is elsodorta (Glatz Ferenc. 1989. 126.).

1790-ben jelent meg *Bessenyei György* (1747?–1811) *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* (1781) tervezete elindítja azt a mozgalmat, amely 1825-ben a Magyar Tudományos Akadémia megalakulását eredményezi. A *Bárótzsi Sándor* és *Barcsay Ábrahám*, két erdélyi ifjú mellé került testőríró alig töltött el hét esztendőt Bécsben, négy könyvet is kiadott. 1772-ben *Ágis tragédiája. Öt játékban, versekben* c. munkája jelképesen a magyar felvilágosodás kezdetét is jelentette. A felvilágosodás eszméinek szellemében indította el a mozgalommá szerveződő nyelvújítást is *röpirataiban: Magyarság* (1778), *Magyar néző* (1789), *Holmi* (1781) címűekben. Felismerte az anyanyelvi oktatás és a tudomány eltéphetetlen kapcsolatát a szélesebb körű művelődéssel, a jobb gazdálkodással, a kor szavával élve: a „közboldogsággal”. Hirdette, hogy a mesterségbeli tudást csak anyanyelven lehet magas szinten és széles körben megszerezni, magyar nyelvűvé kell tehát tenni az oktatást az alapiskolától az egyetemig. „Jegyezd meg a nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga nyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem...” (Magyarság) — sorakozott fel Apáczai Csere János véleménye mellé, máig ható figyelmeztetésével. Ugyancsak Apáczai gondolatait folytatta az oktatás, az anyanyelvoktatás fontosságáról: „Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentül közönségebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb. A tudománynak a kulcsa a nyelv, mégpedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelvek tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve. Míg az ország törvénye latinul van, s amíg azon a nyelven perelnek, ítélnék, addig sem idegen, sem magyar nyelven nem fog tudni a magyar nemzet” (Holmi). Bessenyei számára nemzet és világ egymást kiegészítő fogalmak. Nemzeten azonban már nem a nemességet érti, s itt lépett előre a felvilágosodás eszméinek szellemében az általa irányított köz-

gondolkodás. „Akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok... megszűnnek magyarul beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni”. Bessenyei elvetette a nyelvcseré gondolatát, felvetette a nyelvújítás kérdését. A nyelvre vonatkozó véleményét a híres „aranyhegy hasonlata” tükrözi: „Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit sem ér, mivel nincsen bányász, s bányász benne. Mít tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik, mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiait őtet nem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják” (Magyarság).

II. József halálát követően (1790. február 20.) széles körű nemesi mozgalom indult meg a nemesi kiváltságok tiszteletben tartásáért. Divatba jött minden, ami magyar: ruha, nyelv, szokások stb. (Glatz Ferenc szerk., 1989. 133.).

II. Lipót (1747–1792) rendelete a németről visszaállítja a latin nyelvű ügymenetet a magyar kormánysszervek ügyintézésében, a vármegyék feliratokban szorgalmazza, hogy a magyar sorozási helyű ezredekben magyar tiszteket alkalmazzanak és a vezérleti nyelv is a magyar legyen. 1790. márciusában 25 évi szünet után II. Lipót országgyűlést hívott össze Budára, s az alsó tábla, ahol a köznemesek túlsúlyban vannak, kimondja: tanácskozásait ezentúl magyar nyelven folytatja (Glatz Ferenc szerk., 1989, 132.).

1790 decemberében több évtizedes szünet után végre Erdélyben is megnyílt az országgyűlés, magyarul vezették az országgyűlés jegyzőkönyvét, s a rendek elé került *Aranka György* (1737–1817) tervezete az első, a valóságban is működő erdélyi (és magyar) akadémia egyesületről, az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról*. A nyelvi és kulturális törvényalkotás terméke volt az a törvénycikk, amely elsőbbséget biztosított a *magyar nyelvnek az Erdélyben* honos többi nyelv között, az országon belül *bivatalos nyelv*vé nyilvánítva azt, egy másik pedig az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tervének megerősítését követelte. 1791. március 12-én II. Lipót szentesítette az 1790. évi dekrétum végzéseit. A király elismerte, hogy „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg... független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró ország”. S megszületett a modern *Magyarország nyelvtörvénye, az 1791: XVI. tc.*, amely szerint „ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használatni, hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, akik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy akik azt már tudják, magokat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesítésére, a kormánysszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók”. A törvénycikk szellemében március 19-én a király kinevezte a *pesti egyetem első magyar nyelv és irodalom tanárát Vályi András* személyében. 1793. április 20-án az országgyűlés *törvényt* alkotott (1792:VII. tc) arról, hogy *az ország valamennyi iskolájában rendes*

tantárgy legyen a magyar nyelv (Glatz Ferenc szerk., 1989. 133-134.). Ezzel a Habsburg-birodalmon belül a magyar nyelv lett az első, amely jogokat harcolt ki magának. A Monarchia vezetői a németesítés-nemzeti-nyelvűsödés hatalmi libikókájával a máig ható nemzetiségi ellentétek magvát hintették el (Balázs Géza. 1996. 2.). A szláv nyelveket „védte” a magyartól, de Galíciában a lengyel nyelv terjedését gátolta, s az olaszokat germanizálni akarta... a nyelvi szeparatizmus ellen az „oszd meg, és uralkodj” elvének nemzetiségi nyelvekre fordításával reagált... (Sipos Lajos szerk., 2000. 146.).

Mégis a magyar nyelv államnyelvvé válásának első állomására érkeztünk, és elindultunk a többi állomás és a cél felé. Magyar államnyelvről 1844-ig, gyakorlatilag 1867-ig nem beszélhetünk. A több ezer éves magyar nyelv egészen a XIX. század közepéig nem, vagy csak korlátozottan szolgált államnyelvként. Mi volt helyette? A magyarság és így a magyar nyelv múltja homályba vész, de a nyelvészeti, régészeti, történeti emlékekkel megvilágítható időszakban, vagyis az elmúlt kétezer évben többnyire nyomon követhető. Erre az időszakra szinte végig rányomja bélyegét a *többynyelvűség* és a társadalom nyelvi megosztottsága... Létezhetett egyfajta *közvetítő nyelv* (*lingua franca*) is, *nyelvserés jelenségek* is lejátszódhattak. A *latin nyelv a középkori királyi Magyarországon* gyakorlatilag az *államnyelv* rangjára emelkedett. 1526-tól nem lehetett magyarországi államnyelvről beszélni, hiszen a megmaradt, királyi Magyarországon a latin mellett a használatban megjelent a *német nyelv*. A török megszállta részekben egyfajta *török—magyar keverék nyelv* születhetett, az *erdélyi fejedelemség nyelve magyar volt*. „A nyelvkérdés a tizennyolcadik század számára még nem volt kérdés” — írta *Szeksfű Gyula: A magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848.* (Budapest, 1926) című munkájában. A XVIII. század végén a nyelvkérdés föléledését három szempont ösztönözte: a) a felvilágosodás anyanyelvi kultúrát szorgalmazó eszméi; b) Herder „jóslata” a magyar nyelv közeli kipusztulásáról; c) II. József 1784. május 11-i nyelvrendelete, amely a latin nyelv helyébe a németet vezette be (Sipos Lajos szerk., 2000. 145.).

Az európai, de a magyar felvilágosodás gondolkodói is igen fontosnak tartották a gyermekek, ifjak nevelését. *J. J. Rousseau* (1712–1778) nevelési regényt írt, s a magyar felvilágosodás írói új, eddig a magyar irodalmi kulturális életben szinte figyelemre sem méltatott társadalmi csoportokat céloztak meg a nőknek — leányoknak, asszonyoknak — szóló kiadványaikkal, írásaikkal. Gondolatmenetük kiindulópontja a hazafias nevelés, az anyanyelvoktatás szükségessége volt. Az anyáktól azt várták, hogy gyermekeikbe oltsák be a haza, a tudományok és a művészetek szeretetét, a humanitás eszméjét. Ehhez azonban nekik maguknak is meg kell ismerkedniük ezekkel az eszményekkel, hogy a műveltséget közvetítsék, nekik is művelődniük kell — vélték az írók, költők.

A XVIII. század előtt Magyarországon (főleg magyar nyelven) nem jelentek meg rendszeresen sajtótermékek. A század vége fele közeledve tűntek fel a magyar nyelvű hírlapok és irodalmi újságok, fórumot kínálva az íróknak s igényes olvasnivalót nyújtva a közönségnek, köztük talán a középiskolás, főiskolás diákoknak is (Bánki István-Pála Károly. 2004. 101.).

Az első, még latin nyelvű magyar érdekeltségű hírlap, a *Mercurius Veridicus* (Igazmondó Mercurius) 1705 és 1710 között, a Rákóczi-szabadságharc alatt jelent meg. Folyóiratok, kiadványok a felvilágosodás korából:

Folyóirat, kiadvány	Megjelenés	Szerkesztő, kiadó
<i>Magyar Hírmondó</i>	1780–1788	Rát Mátyás, Pozsony
<i>Magyar Musa</i> (a Magyar Kurir melléklapja)	1786–1789	Szacsvay Sándor, Bécs
<i>Magyar Kurir</i>	1786–1834	Szacsvay Sándor, Decsy Sámuel
<i>Pozsonyi Magyar Muzsa</i> (a Magyar Hírmondó melléklapja)	1787–1788	Rát Mátyás, Pozsony
<i>Magyar Museum</i>	1788–1792	Batsányi János (Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid 1789-ig), Kassa
<i>Hadi és Más Nevezetes Történetek</i>	1789–1791	Görög Demeter, Kerekes Sámuel, Bécs
<i>Mindenes Gyűjtemény</i>	1789–1792	Péczei József, Komárom
<i>Orpheus</i>	1790–1791	Kazinczy Ferenc, Kassa
<i>Bécsi Magyar Mercurius</i>	1793–1798	Pánczél Dániel, Bécs
<i>Ujj Bétsi Magyar Muzsa és Bibliotheca</i>	1793–1798	Pánczél Dániel, Bécs
<i>Uránia</i>	1794–1795	Kármán József, Pest
<i>Diétai Magyar Muzsa</i>	1796–1797	Csokonai Vitéz Mihály, Pozsony
<i>Hazai Tudósítások</i> (1808-tól: <i>Hazai és Külföldi Tudósítások</i>)	1806–1840	Kultsár István, Pest
<i>Erdélyi Muzzeum</i>	1814–1818	Döbrentei Gábor, Kolozsvár-Pest
<i>Tudományos Gyűjtemény</i>	1817–1841	Fejér György, Vörösmarty Mihály (1828–1832), Pest
<i>Hasznos Multságok</i> (a Hazai és Külföldi Tudósítások melléklapja)	1817–1842	Kultsár István, Pest

(Bánki István-Pála Károly. 2004. 101.)

A fenti lapok közül nem tudjuk, hogy melyik került diákok kezébe, de oktatói kezébe talán igen, s talán az óráikra is bevitték...

Bessenyei György nagy évtizede, és az azt követő nyolcvanas évek, József császár haláláig, a felvilágosodás és az érzelmesség akkor modern irodalmának bámulatos föllendülését hozta. Ő tehát valóban terjesztette „az írásból, olvasásból származott világosságot”, amint azt a Holmiban írta. Bessenyeivel párhuzamosan — és nagyrészt hatására — szokatlanul élénk irodalmi élet és könyvkiadói tevékenység pezsdült meg. *Teleki Ádám* gróf, Kővárvidék kapitánya, a színjátszás ügyét is szerette volna előmozdítani *Corneille-fordításával*. *Losonczy István* nagykőrösi igazgató 1773-ban, Pozsonyban verses történelmet és földrajzot adott ki, melyet hosszú ideig használtak tankönyvként, és amely egész költőnemzedékeket nevelt: „*Hármas kistükör, mely a szent históriát, Magyarországot és Erdélyországot annak földével, polgári állapotával és históriájával gyenge elmékhez alkalmaztatott módon a nemes tanulóknak summáson és világosan előadja és kimutatja.*”

A magyar színháztörténelem és anyanyelvoktatásunk történetében fontos nap 1790. október 25-e, Kelemen László magyar *színtársulatának* első előadása a budai Várszínházban, Simai Kristóf *Igazbázi* c. darabjával. 1792. augusztus 21-én Kolozsváron *Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság* alakult, bőkezű mecénása: *Wesselenyi Miklós* (1750–1809), vezető színésze *Kótsi Patkó János* (1763–1842), az első magyar Hamlet. Színdarabok gyűjteménye is kiadásra kerül, négy kötetben: *Erdélyi játékos gyűjtemény* (Kolozsvár, 1793) *Barcsay László* szerkesztésében. A XVII. század óta (vagy még régebben) megszakítás nélkül létező iskolai színjátszás eredménye mindez, s már Csurgón tanít, és írja a *Karnyónét*, és a kaposvári farsangot megéneklő *Dorottyát Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805).

Az ún. klasszikus triász” — *Baróti Szabó Dávid* (1739–1819), *Révai Miklós* (1750–1807) és *Rájnisi József* (1741–1812) — alakították ki a magyar költészet új formáit, stílusváltozatait. Baróti Szabó Dávid, jezsuita tanár, Kassán a retorika professzora, versgyűjteménnyel jelentkezett. „Serkenj fel, magyar ifjúság! Ím, nemzeti nyelved, / Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet. / Fogj tollat, kezdj íráshoz...” — biztatja tanítványait. Révai Miklós, az első rendszeres magyar stilisztika szerzője elégiakötete mellé fizikai dolgozatainak szakkifejezéseit magyaráttotta: elektromosság = gyántázat, gyántáserő, gumi = macskaméz, de közhasználatú szavaink közé sorolhatjuk *Barcsafalvi Szabó Dávid* „*csinálmányait*”, *aki tanítványait oktatta az olvasmány, mondat, szerkezet, tünemény, felület, társadalom, tábornok, körülmény, iromány, vetemény* stb. szavakra. Rájnisi József jezsuita szerzetes irodalmi nyelvi viták résztvevője. A triász ismerte fel, hogy az ókori versmértékek magyar nyelven éppoly tökéletesen visszaadhatók, mint a latinban és a görögben. Tanítványaikkal biztosan gyakoroltatták is ezeket a formákat talán éppen a poetikai osztályokban...

Ebben a megpezsdült irodalmi életben annyi fiatal író bukkan fel, amennyiből korábban egy évszázad is kitellett — jegyzi meg Nemeskürty István (1983. 329.). Közülük néhányat megemlítünk irodalomóránkon, másokat nem. Itt most az

anyanyelvoktatáshoz közelebb állókat sorolom. A papból lett tanár *Dayka Gábor* (1769–1796), a szentimentális költő, *Verseghy Ferenc* (1757–1822) pálos szerzetes, aki vakmerően magyarra fordította a *Marseillaise*-t: „Fegyverre, bajnokok, / Levente magzatok! / Rontsunk, rontsunk / E vérszomjúkra, / Szabdadjuk hal-mokra!” (Kilenc évvel fizetett érte Kufsteinben). A hangsúlyos verseléssel szemben az időmértékest védte. *Szentjóni Szabó László* (1767–1795) középiskolai tanár, akit szintén nézeteiért börtönöznek be, népdalgyűjtő, egyik költeményét Erdélyi János népdalként közölte. Ízelítőül: „Fakadj, piros rózsza / Fakadj csendesen, / Kellemes illatod / Hintsed kedvesen (*A Cenci rózsája*). A szerző a német dal magyar változatát művelte, Tarnai Andor szavaival: „A nemesi páncélzatot segített letördelni a magyar versről”. Piarista szerzetes, oktató *Dugonics András* is (1740–1818), akinek 1786-ban írt regénye, az *Etelka* (1788) páratlan sikerű könyv lett, egy év alatt elkelt, lányok százait keresztelték Etelkának, ez a mű lett „a” regény, elgondolhatjuk, hogy hány írástudó, hány iskolás diák is olvashatta... S főleg fiatal kisasszonyok!

A korabeli széppróza legeredetibb terméke lett a lélektani regény egy korai darabja, *Kármán József* (1769–1795): *Fanni hagyományai*, az első magyar regény, amelyet ma is élvezettel s örömmel lehet(ne) olvasni, iskolásoknak, felnőtteknek még inkább gyönyörködtető érték. „Jókai művészete alkot majd valaha hasonlót: fiatal lányok bálba készülnek, Fanni-Hamupipőke, a legkisebb, öltözteti a bálra mostohája lányait. (...) Mégis ő a legszebb, ő éli majd az egy csapásra támadó szerelem élményét a vendéglátó házban... Micsoda művésze a magyar nyelvnek Kármán, micsoda Krúdy íz-illat mondataiig kanyargó ösvény indul el itt a *Fanni*-ban az irodalom labirintján át!” (Szabó Magda). (Nemeskürty István. 1983. 351.).

Még egy hatvankét esztendőös nyugállományú huszártábornok is rászánta magát verselményei közzétételére: *Gvadányi József* (1725–1801) *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) országos hírvé lett.

S e nemzedék forradalmi költője *Batsányi János* (1763–1845), aki a francia forradalom hatására tollat ragadva leírja a nevezetes, a halhatatlan nyolc sort: (*A franciaországi változásokra*, 1879), utolsó sora egyben buzdítás és figyelmeztetés: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” S hiába fogalmazta meg: „Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság, / Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!”... Batsányi sejtette leghamarabb a rosszat: 1793 márciusában írta Aranka Györgynek Erdélybe: „A józan észnek mindenkori ellenségei új erőre kaptak. Egész spanyol inkvizíciót akarnak béhozni.” Az inkvizíció el is indul. Franciaországban már dühöng a terror. Danton, Marat, Robespierre... Kivégzik a királyt, majd a királynét, Ferenc császár nagynénjét. Ettől kezdve végképp nincs irgalom. Idő kérdése, mikor csapnak le a magyar forradalmárookra. Ferenc egyszer s mindenkorra végezni akart forradalommal, jozefinizmussal, leopoldizmussal, reformokkal, világmegváltó eszmékkal. S 1795. június 20-án, az azóta Vérmezőnek elnevezett sík mezőn Habsburg Ferenc császár a magyar irodalmat szabályosan lenya-

kazta. Erre eddig példa nem volt... Sötétség váltotta fel a világosságot. Az Éj Királynője uralkodik... (Nemeskürty István. 1983. 353.).

Irodalom

Balázs Géza: *A magyar államnyelv 1100 éve*. Édes Anyanyelvünk. XVIII. 2. 1996. április.

Bánki István—Pala Károly: *Irodalom a középiskolák 10. osztálya számára*. Apáczai Kiadó. Celldömölk, 2004.

Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1927.

Gaal György: *Kolozsvár*. Polis Kiadó. Kolozsvár, 2001.

Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet nyomása. Kolozsvár, 1935.

Glatz Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1989.

Grétsy László szerk.: *A mi nyelvünk. íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2000.

Holló László: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus — egykor és ma*. Szabadság. 2009. január 31.

J. András Katalin—Széplaki György—Törzsök Edua: *Magyar nyelv VIII. A magyar nyelv története*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1998.

Köpeczi Béla szerk.: *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993.

Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790–1849*. Budapest, 1968.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok 896–1996*. OPKM. Budapest, 1995.

Mészáros István: *Magyar iskola 896–1996*. Budapest, 1997. Nemeskürty István: *Deák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1983.

Sipos Lajos szerk.: *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Dunakanyar. Budapest, 2000.

Somos Béla: *Irodalmi atlasz-könyvek. 9. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2005.

Szabó K. Attila: *Magyar neveléstörténeti kronológia különös tekintettel Erdélyre*. Magiszter, 2004. 2. 112-115. és 2004. 3. 102-118.

Tóth Árpád

Körúti hajnal

Vak volt a hajnal, szennyes, szürke. Még
Üveges szemmel aludtak a boltok,
S lomhán söpörtek a vad kővidék
Felvert porában az álmos vicék,
Mint lassú dsinnek, rosszkedvű koboldok.

Egyszerre két tűzfal között kigyúlt
A keleti ég váratlan zsarátja:
Minden üvegre száz napocska hullt,
S az aszfalt szennyén szerteszét gurult
A Végtelen Fény milliomm karátja.

Bűvölten állt az utca. Egy sovány
Akác részegen szítta be a drága
Narfényt, és zöld kontyában tétován
Rezdült meg csüggeteg és halovány
Tavaszi kincse: egy-két fűrt virága.

A Fénynek földi hang még nem felelt,
Csak a szinek víg pacstírtái zengtek:
Egy kirakatban lila dalra kelt
Egy nyakkendő; de aztán tompa, telt
Hangon a harangok is felmerengtek.

Bús gyársziréna bűgött, majd kopott
Sínjén villamos jaldult ki a térre:
Nappal lett, indult a józan robot,
S már nem látták, a Nap még mint dobott
Arany csókot egy munkáslány kezére...

